

SVOBODA PLANE V KAŽDÉM Z NÁS. HEJDÁNEK A PALACHOVSKÁ SYMBOLIKA

Mgr. Daniel Štěpánek

Department of Philosophy, Faculty of Philosophy, Masaryk University: Brno, Czech Republic.

Correspondence: Mgr. Daniel Štěpánek, Velká hradební 238/10, Ústí nad Labem 400 01

E-mail: danielstepanek89@gmail.com

1. Palach jako symbol

Svůj výklad Palacha a jeho sebeupálení z ledna roku 1989 uvádí Hejdánek dvěma hlavními otázkami.

[1] První je možné shrnout takto: Má smysl, aby student, kterého nikdo nezná, provedl takový čin, a čeho doufá, že tím dosáhne? Druhou otázkou pak je: „*Kdo nebo co dává Janu Palachovi právo, právě jemu a nikomu jinému, aby se stal „hořící pochodní“, „lidskou pochodní“?*“ Jinými slovy, na základě koho nebo čeho dal Palach sám sobě „pověření“ – jak to Hejdánek nazývá – provést takový čin?

V roce 1989 má Palachův čin silnější odezvu než v jeho době. Tato odezva je manifestovaná veřejnými vystoupeními, deklarujícími nedemokratičnost a lidskou nekorektnost stávajících představitelů státu. Čím více jsou podobná vystoupení potlačována, tím více je Palachův čin oživován a posilován. A čím více jsou vzpomínky na jeho čin potlačovány, tím více potvrzují jeho význam. Přitom původně – jak Hejdánek zdůrazňuje – tak silný význam Palachův čin neměl. A nebýt tak silných reakcí k potlačení významu jeho činu ze strany státu, nevyvolal by žádnou významnou reakci ani ve společnosti.

Právě reakcí státu na Palachův čin se dostalo aktu jeho sebeupálení povahy významuplné skutečnosti – snahou o její potlačení stát prokázal, že Palacha k jeho činu „pověřil“, resp. prokázal, že Palachovi dal k sebeupálení „právo“ a spolu s tím dal jeho činu v konečném důsledku i „statut společenského symbolu“.

2. Povaha symbolu a výzva činu

V tomtéž měsíci se Hejdánek zabývá otázkou povahy symbolu. Této povaze rozumí jako vyjevení, znázornění či učinění zřejmým toho, co se nachází za symbolem. Co potřebuje ke své zřejmosti symbol, není smyslově vnímatelné ani názorné, natož pak dokonce „vyslovitelné“: „*U symbolu už přestává záležet na nositeli a na jeho povaze – všechna důležitost, všechen smysl a význam se koncentruje už mimo něj a nezávisle na něm. Minulost se najednou stále ještě odehrává, děje, stává.*“ [2] Časovost, na kterou zde Hejdánek poukazuje, je jedním z ústředních aspektů symbolu a toho, co se vposled za symbolem skrývá.

Alespoň částečnou odpověď na otázku, co Hejdánek míní, když hovoří o nevnímatelnosti a nevyslovitelnosti, kterou má teprve symbol učinit zřejmým, můžeme nalézt v krátkém textu z následujícího roku, *Symbol a skutečnost*. [3] V něm Hejdánek hovoří o Palachovu činu jako o odpovědi na výzvu, která jej oslovovala v době následující po srpnové invazi. Tato výzva nebyla výzvou k sebeusmrcení, nýbrž vyzývala k takové odpovědi, jejímž prostřednictvím by se stala povaha nynější skutečnosti zřejmou. Jinými slovy, symbol Palachova sebeupálení spočívá v „ozřejmění“ [4] výzvy k činu, k reakci na skutečnost. Takové výzvě je vystavený každý člověk v každém okamžiku svého života, ale reagovat na ni vyžaduje porozumět ji.

Proto může Hejdánek v roce 1989 říci, že ve skutečnosti není důležité, co Palach chtěl svým činem říci anebo jaké motivy ho k jeho činu dohnaly. Podle Hejdánka byl Palach nedospělým a nevyzrálým, a

nebýt následovné reakce ze strany státu, zůstal by význam jeho činu banálním. Nicméně musíme podotknout, že Hejdánek těmito slovy nechce snižovat tragičnost a bezvýchodnost situace, která Palacha k sebeupálení vedla. O rok později totiž dodává, že rozhodnutí k upálení se bylo jen projevem Palachova porozumění na oslovení výzvou k odpovědi na skutečnost, ve které byl nucen žít. Neměl „v rukou“ jiného prostředku, protože vnitřně inklinoval právě jen a pouze k onomu. Palachovo rozhodnutí upálit se bylo rozhodnutím, vyplývajícím z jeho vnitřního – subjektivního – porozumění možnostem adekvátní odpovědi na právě v danou chvíli jej oslovující výzvu. Kvůli tomu Hejdánek nechce, aby ti, kdo dané výzvě neporozumí, hodnotili adekvátnost Palachovy odpovědi. [5]

Zahrneme-li tento pozdější výklad do kontextu výše provedeného výkladu symbolu z roku 1989, docházíme k závěru, že Palachův čin byl odpovědí na výzvu k reakci na v danou chvíli právě převládající skutečnost a že tato odpověď nabyla povahy symbolu teprve ve způsobu, jakým na ni bylo ze strany státu reagováno. Proto to byl také právě tento způsob reakce státu, co stanovilo způsob, jakým bude symbolika Palachova sebeupálení oslovovat druhé a k čemu by je toto „symbolické oslovení“ mělo přivést.

Shrneme-li tuto naši interpretaci Hejdánkova pojetí, můžeme říci, že odpověď na výzvu k reakci na skutečnost je sama výzvou k další reakci pro ty, koho daná odpověď oslovila – a koho tak vyzvala k nalezení vlastní odpovědi na výzvu k reakci na skutečnost.

3. „Občanstvo“ a společnost

Ve svém výkladu společnosti se Hejdánek mimo jiné zabývá i povahou „občanstva“, či – lépe řečeno – lidu společnosti. Ve společnostech, jejichž občané nejsou s to politicky myslet, převládá moc rétoriky a sofistiky vůdčích jednotlivců. Mizí jednotný společenský zájem „občanstva“. Dokonce je možné říci, že samo „občanstvo“ pod mocí rétoriky mizí.

Rétorika sama je sice projevem řeči, ale tento projev je deformovaný. Z Hejdánkových častých poznámek o podobě řeči je možné s jistou obratností vyvodit, že je nejen širší, ale především hlubší oblastí, ve které je každý člověk zasazen a kterou si přizpůsobuje s ohledem na možnosti svého vztahu k ní. O takové podobě se zmiňuje mimo jiné i v textu *Symbol a skutečnost*. V tomto textu Hejdánek ilustruje podobu řeči na jejím vztahu k promlouvání. „*Promluvit, resp. jazykově se projevit, vyslovit může člověk jen ve světě řeči, což můžeme s omezenou přesností vyjádřit také jako ve světě smyslu.*“ [6] Promlouvání, které Hejdánek v citované pasáži popisuje jako jazykový projev, není možné jinak než ve světě řeči. Tento svět je sdílený všemi lidmi. Projevu promlouvání však rozumí jen ten, kdo ovládá jazyk, kterým je promlouvání vedeno. A jak náš výklad napovídá, jazyk takto chápaný jako nástroj může být rovněž upraven, modifikován tak, aby to, co vyjadřuje, prezentoval způsobem, kterým promlouvající preferuje. Z Hejdánkova pojetí vztahu řeči a jazyka proto můžeme vyvodit, že jazykem může promlouvající prezentovat svůj názor způsobem, kterým všechny naslouchající usměrní k tomu, čeho chce sám dosáhnout. A protože každý naslouchající naslouchá argumentaci dle svých jazykových možností, je pro promlouvajícího možné, aby prostřednictvím dostatečné jazykové obratnosti – kterou můžeme označit za rétoriku – přivedl naslouchající na svou stranu a tak dosáhl cílů, které má za své. V konečném důsledku pak již nezáleží na tom, zda se v rétoricky vzletných argumentech jednalo o planou sofistiku bez hlubšího smyslu či nikoliv.

Je-li jazykového promlouvání užito rétoricky působivě, mohou být narušeny vazby ke světu řeči. Tímto narušením ztrácí člověk možnost přehodnocení jakéhokoliv promlouvání a stává se pouze vazalem sofistiky. Sofistickou rétorikou pak může být snadno rozrušena vzájemnost mezi jednotlivci společnosti. Tento náš výklad odpovídá i Hejdánkovu názoru z *Myšlenkového deníku* z roku 1989. [7] Dle něj v politicky nemyslicí společnosti, jejíž členové pozbyli vlivem rétoriky pocit „občanství“, může vzniknout pocit jednoty pouze tehdy, kdy je společnost jako celek vystavena válkou proti

vnitřnímu anebo vnějšímu nepříteli. Tuto jednotu však Hejdánek označuje za falešnou. Nicméně prokázat falešnost rétoricky vzhledné jednoty může pouze ten, kdo nahlíží – užijeme-li určité metaforičnosti – dějinnost a časovost života, a kdo tak může zasadit přítomnost do kontextu proudu, jehož prostřednictvím se neustále navrácí minulost a budoucnost. Užitou metaforou chceme překročit dosavadní úvahy a přikročit k Hejdánkově pojetí politického subjektu.

4. Politický subjekt

V textu *Reflexe v politice a otázka politického subjektu* Hejdánek popisuje politický subjekt následovně: „*Politickým subjektem se může stát a zůstávat jím jen ten, kdo podrobil svůj vztah k druhým lidem, ke společnosti a k politickému životu této společnosti (tj. politické jednání své, druhých lidí i celých společenských skupin) reflexi, k tomu náleží také to, že reflexi podrobí i své vědomí, vědomí druhých lidí s tzv. společenské vědomí.*“^[8] Domníváme se, že na tomto popisu „politického subjektu“ je možné vidět dvojitý charakter člověka. Na jedné straně jde o charakter samotné subjektivity, jejímž východiskem je myšlenka bytostné individuality, jejíž reflexí člověk přichází do vztahu se svou lidskostí. Na druhé straně jde o charakter zasazenosti individuality člověka do prostředí, které je opanováno přítomností druhých lidí. Kvůli této zasazenosti se adekvátnost rozvíjení subjektivity člověka – jinými slovy adekvátnost způsobu jeho života – dostává do „konfrontace“ se způsobem, jakým své životy žijí druzí.

V některých Hejdánkových vyjádřeních je možné vidět pozitivní hodnocení vlivu druhých, který spočívá v tom, že člověk je v reflexi své bytostné individuality nucen zohlednit míru „efektivitu“ způsobů realizace možností k rozvíjení této individuality ve světě. Řekneme-li to jinými slovy, předmětem reflexe je jeho způsob života ve společnosti druhých lidí. Sám pro sebe svou individualitu objektivizuje, aby odhalil hranice toho, kým se může stát, resp. co ze sebe – a z toho, co je mu životem dáno – může ve společnosti druhých udělat. Tuto reflexi své objektivizace je možné označit za uvědomění si své „společenskosti“.

Dvojitý charakter člověka – individualita a společenskost – se protínají v tom, co je možné (v určité shodě s Carlem Schmittem) nazvat „politickým“. Politizace člověka spočívá ve sdílení jeho života s druhými lidmi. Sdílením společného prostředí s druhými se utváří povaha oblastí, ve které spolu koexistují a navzájem komunikují. Domníváme se, že ve shodě s dřívějším výkladem je možné hovořit o takové oblasti jako o oblasti „občanství“.

Je-li podoba komunikace v této oblasti strukturovaná do uzavřeného celku, stávají se hranice tohoto celku i hranicemi možností rozvíjení individuality člověka. Kvůli rétoricky vzhledné a sofisticky přesvědčivé prezentaci uzavřenosti komunikace si člověk ani nemusí být hranic svého života vědom. Jeho život se odehrává v prostředí falešné jednoty, která představuje značně zúženou podobu „občanství“. ^[9] Co jej k uvědomění oněch hranic života a této zúženosti „občanství“ vede, jsou nenadálé, razantní a radikální zásahy státních představitelů do jednoty společnosti. V kontextu jednotně udávaného způsobu života tím o to více vystupují významy činů těch jednotlivců, na které představitelé svými zásahy míří. Tím jsou tyto činy vystaveny v jejich „nahotě“ členům společnosti, kteří na nich spatřují nejen jinou formu komunikace, ale především možnosti nahlížení odlišného významu jednoty společnosti, než jaký jim byl dříve prezentován rétorou. Řečeno Hejdánkovými slovy: „*Jedině reflexe může odhalit určitý zájem jako nelegitimní, protože jediné ona se může tázat po místě a smyslu tohoto zájmu v celku společnosti a jejich všeobecných zájmu, ba po místě a smyslu všeobecných zájmu konkrétní společnosti v celku světa a dějin světa.*“^[10]

5. Závěr

Dáme-li nyní do souvislosti povahu politického subjektu, tj. naše rozlišení dvojího charakteru života člověka, s dříve zmíněnou povahou symbolu, je možné vidět, že političnost subjektu – neboli jeho politické myšlení – je oživováno a povzbuzováno společenskými symboly, a to zvláště tehdy, kdy se jimi stávají takové události, které vyvolávají ze strany státu silné – a veřejné – reakce. Prostřednictvím těchto reakcí se symboly stávají veřejnými – dokonce je možné říci, že reakce zveřejňují symbolický význam, který události představují -, čímž ve veřejnosti probouzí potřebu odezvy. V takové odezvě je veřejnost vystavena svému občanství a konfrontována s rétorikou státu, již však nyní nahlíží jako falešnou. Občanství odhaluje falešnost dřívějšího sjednocení veřejnosti.

(Ostatně, důsledky neschopnosti politického myšlení – tj. neschopnosti zpochybnit rétoriku – se ukázaly i na Sókratově příkladu.)

Shrnutí

Interpretace Palachova sebeupálení se různí. V souvislosti s dobovým kontextem, ať už společenským či politickým, a v závislosti na možnosti sebereflexe, interpretace jeho motivů stejně jako výklady odezvy, jakou svým činem vyvolal, jsou nejen odlišné, ale někdy i navzájem si odporující. Jednu z interpretací je možné nalézt i v díle Ladislava Hejdánka. Vzhledem ke specifické podobě, jaká je Hejdánkovu myšlení vlastní (tj. k jeho tematizování nepředmětných vrstev a dimenzí každé myšlenky a každého činu), je i Palachův čin nahlížen specifickou perspektivou. Ta se opírá o Hejdánkuv koncept symbolu a role, jakou hraje ve společnosti, její sebe prezentaci a schopnosti jedinců této sebe prezentaci porozumět. Proto Hejdánek spatřuje důležitost Palachova činu v symbolice, která svou společenskou rolí zasáhla zprvu nepřímou, v 80. letech pak přímo do zformování odporu proti manipulaci s prezentací společnosti a společenské sounáležitosti jednotlivců. Tento příspěvek si klade za cíl přiblížit hlavní aspekty Hejdánkovy politicko-filosofické optiky nepředmětného myšlení.

Summary

„*Freedom flames in each of us. Hejdánek and symbolism of Jan Palach*“. There are many possible interpretations of Jan Palach and his self-incineration. The wide range of these is based on differences between contexts, in which it can be seen as an answer to societal and/or to political circumstances. Even contradictory approaches are included. One of possible interpretations can be found in work of Ladislav Hejdánek. In analyzing his perspective, the specificity of his thinking must be considered – grounding in the so called „non-objectivizing“ approach. This is important, because thanks to it, Palachs self-incineration is seen as symbol, that has deep social impact. Although it is not thought through at first, later it becomes one of reasons, why the social manipulation by leading persons becomes unbearable. Aim of this paper is to present main aspects of Hejdáneks non-objectivizing political-philosophical interpretation.

Seznam literatury

Hejdánek, *Reflexe v politice a otázka politického subjektu*, in: *Filozofický časopis* 38 (1990, 6), s. 746-761.

Hejdánek, *Symbol a skutečnost*, online:

<https://www.heidanek.eu/Archive/Detail/347?q=symbol>[13. 12. 2018]

Hejdánek, *Myšlenkový deník 1989*, online:

<https://www.heidanek.eu/Archive/Detail/1133%5B13>. 12. 2018]

[1] L. Hejdánek, *Myšlenkový deník 1989*, online:

<https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/1133%5B13>. 12. 2018]

[2] L. Hejdánek, *Myšlenkový deník 1989*, poznámka číslo 89-039.

[3] L. Hejdánek, *Symbol a skutečnost*, online:

<https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/347?q=symbol>[13.12.2018]

[4] Tímto námi užitým termínem však nemíníme vysvětlení, nýbrž osvětlení zřejmosti, ukázání na zřejmost výzvy, která je v symbolu přístupná.

[5] „Posuzovat, do jaké míry bylo jeho uslyšení a poslechnutí oné výzvy přiměřené, jistě nenáleží nám. Tady se totiž dostáváme do zvláštní situace: nemůžeme posuzovat odpověď Jana Palacha na tuto výzvu, pokud jí sami neporozumíme.“ Viz. L. Hejdánek, *Symbol a skutečnost*, online:

<https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/347?q=symbol>[13.12.2018]

[6] L. Hejdánek, *Symbol a skutečnost*, online:

<https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/347?q=symbol>[13. 12. 2018]

[7] L. Hejdánek, *Myšlenkový deník 1989*, online:

<https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/1133%5B13>. 12. 2018]

[8] L. Hejdánek, *Reflexe v politice a otázka politického subjektu*, in: *Filozofický časopis* 38 (1990, 6), s. 757.

[9] V tomto smyslu je možné připomenout Hejdánkův popis člověka, který se vzdal své občanské odpovědnosti: „Člověk, který odevzdal vedení svého politického života do odpovědnosti nějaké skupině, organizaci, společnosti či státu, se stal člověkem nesvéprávným, a pokud se tak vzdal každé kontroly kritiky, nezůstávající jen u maličností a na okraji, stal se z politického subjektu politickým objektem: prodal svou svobodu za falešné uklidnění a své odpovědné rozhodování vyměnil za dočasně bezstarostnou cestu do propasti.“ Viz. L. Hejdánek, *Reflexe v politice a otázka politického subjektu*, in: *Filozofický časopis* 38 (1990, 6), s. 758.

[10] L. Hejdánek, *Reflexe v politice a otázka politického subjektu*, in: *Filozofický časopis* 38 (1990, 6), s. 756.